

ישיבת הר עציון בית מדרש האלקטרוני (ב.מ.א.)

פרשת השבוע

לימוד זכות על חטא העגל - אליקים קרומביין

א. הערכת חטא העגל בעיני חז"ל

כיצד הידרדרו בני ישראל לעבודה זרה זמן כה קצר לאחר מעמד הר סיני - זוהי ללא ספק אחת השאלות המרכזיות בעניין חטא העגל.

בחז"ל כמה התבטאויות המוליכים לקראת הבנת הרקע למעשה. בלשון ציורית, חכמינו מתארים כיצד השטן הערים עליהם באמצעים תיאטרליים: "בא שטן וערבב את העולם - הראה דמות חשך ואפילה דמות ענן וערפל...הראה להן דמות מטתו" (שבת פט. ורש"י שם).

החכמים רואים את מקור הכישלון בתלותם המוחלטת של העם באישיותו של מנהיגם. העם שהתרגל לסמוך על משה ועל הדרכתו הכוללת, מצאו את עצמם במפתיע משולחים לנפשם. בלי שהתחנכו ליטול אחריות לחשיבה עצמאית, נפל העם קרבן לאובדן עשתונות. חז"ל רומזים בדבריהם לסכנות שבהתנערות גמורה מאחריות אישית, גם כאשר היא נובעת מן ההסתמכות על מנהיגים וגדולים. אי אפשר, במאמר מוסגר, שלא להזכיר את האקטואליות של מסר זה לימינו אנו.

אך גם לאחר ששמענו את דעתם של חכמים על ראשית הכישלון ומוצאו, עדיין זקוקים אנו להסבר: כיצד התגלגלו הדברים משם עד לעשיית עגל הזהב ואמירת "אלה אלהיך ישראל!"

כיוון אחד, הנמצא בדברי המדרש, מושם בפיו של משה:

"וודי זהב (דברים א', א) - אמרי דבי ר' ינאי כך אמר משה לפני הקב"ה, רבש"ע! בשביל כסף וזהב שהשפעת להם לישראל עד שאמרו די, הוא גרם שיעשו את העגל...א"ר יוחנן משל לאדם אחד שהיה לו בן, הרחיצו וסכו והאכילו והשקהו ותלה לו כיס על צוארו והושיבו על פתח שלזונות, מה יעשה אותו הבן שלא יחטא?" (ברכות לב.)

עוד אמרו:

"למה ה' יחרה אפך בעמך אשר הוצאת מארץ מצרים - מה ראה להזכיר כאן יציאת מצרים, אלא אמר משה, רבון העולם! מהיכן הוצאת אותם לא מצרים, שהיו כולם עובדי טלאים?...הנחת כל העולם ולא שעבדת בניך אלא במצרים שהיו עובדין טלאים ולמדו מהם בניך ואף הם עשו עגל, לפיכך אמר אשר הוצאת מארץ מצרים, דע מהיכן הוצאת אותם." (שמות רבה מג/ח)

הרעיון האחרון מובע על ידי המדרש גם בביאור דברי העם בשעת המעשה עצמו: "כשקבלו ישראל את הדברות לאחר מ' יום שכחו את א-להיהם ואמרו לאהרן, המצרים היו נושאים את אלהיהם והיו משוררין ומזמרים לפניו ורואין אותו לפניהם, עשה להו אלהים כאלהי מצרים ונראה אותו לפנינו." (פרקי דר"א)

בשני טיעונים אלה, מתוארים ישראל שוב כקרוב המאורעות החיצוניים - כוחו המשחית של השפע הפתאומי והלא-צפוי, החינוך הארוך והשלילי של התרבות המצרית.

אך הבדל בין שתי השקפות אלו בהערכת התנהגות העם, שחש עצמו נעזב בהעדר מורו ומנהיגו. לפי דיעה אחת, משנוכחו שאין המשך לאותו חזון נעלה, ושבורת האמונה החדשה ודרך החיים המהפכנית הגעה לקיצה - חזרו על עקבותיהם הרוחניות לאמץ את הדרכים המוכרות והישנות. לפי ההשקפה השנייה, דוקא מצב חדש, ניסיון העושר המופלג, הוא שהוציא את העבדים המשוחררים מכליהם. אין כאן תגובה מחושבת של חזרה לשורשים ישנים, אלא שליחת רסן והתפרקות.

ב. בין הסבר לסניגוריא

כל הגורמים הנזכרים יכולים להתקבל בתור הסבר לעוון. האם יש בהם משום לימוד זכות? שכן יש להבדיל ביניהם באופן ברור. והרי בימינו מרביתם לטשטש את השוני שבין השנים, לאמור שאם הבעת הבנה לעבירה, כאילו הזדהית איתה. ואילו מסורתנו משתדלת ללא הרף לנתח ולהבין את החטאים ואת מניעיהם, ודוקא מתוך אי-הזדהות איתם, ביודענו שרק בכך ערובה להישמר מן הכשל. תקלות מוסריות אורבות דוקא לפתחו של אותו מצטדק, העומד בתוקף על סירובו להבין את מניעי הפשע.

שכן אין העבירה מעשה בודד, אלא חלק מדרך חיים, דינמיקה שלמה הכרוכה גם בהשקפות ודיעות. הדינמיקה גוררת את העבירה הראשונה, ולאחר מכן - הראשונה גוררת את השניה. חומרת העבירה כשלעצמה - ותהיה השפלה ביותר - מחד, ורגישות מוסרית חדה - מאידך, אין בהן מענה מושלם, ערובה מובטחת בפני פיתויי החטא. חשבונות "תמימים" מעין אלה שצינו חז"ל בעניין שלנו, שכשלעצמם אינם בהכרח נטולי-הגיון לחלוטין, עלולים בסופו של דבר להמיט אסון מוסרי. אם ברצוננו שלא להיסחף, חובה עלינו להכיר את הרוחות ואת הנחשולים; רק כך נישמר.

צא וראה, שאותם חכמים שהעמיקו במניעיהם הנפשיים של ישראל שבאותו דור, הרחיבו במקביל את ממדי החטא שלהם:

"קום עשה לנו אלהים, ואם לא... כשם שעמדנו על חור והרגנוהו כך אנו עושין לך אם תמנע ממנו, כיון שראה אהרן מה עשו לזקנים ולחור נתירא הרבה... ומנין שהרגו לזקנים ולחור, שכן ירמיהו מוכיח את ישראל שנאמר (ירמיהו ב', לד) 'גם בכנפיך נמצאו דם נפשות אביונים נקיים לא במחותרת מצאים כי על כל אלהי, מהו 'על כל אלהי' בשביל 'אלה אלהיך ישראל'. (תנחומא בהעלותך)

אם כן, ההסברים לחטא העגל אינם בהכרח מתפרשים כלימוד זכות. ועם זאת, כפי שראינו, חז"ל מתארים את משה רבינו כמי שמשמש בטיועונים הנזכרים לגולל את האשמה מעל עובדי העגל, ולהניח אותה כביכול לפני הקב"ה: "כסף וזהב שהשפעת להם... לא שעבדת את בניך אלא במצרים..."

ואולם בלימודי-זכות אלה טמון מלכוד מכריע. מדובר בעם שאמור להיות "ממלכת כהנים וגוי קדוש" - האם מצופה שם כזה ימלא את יעודו אך ורק בתנאים האופטימליים? האם כזו היא עמדתו של משה: אין לשפוט את העם על תקלות העלולות להתגלגל מעושר חומרי, או מחשיפה לתרבויות פגאניות? האם מחוייבותם לשמירת המצוות היא רק "על תנאיי" - שתסופק להם חממת-גידול סטרילית ונקיה ממזיקים?

ואכן לא ברור שמגמת לימוד הזכות עלתה יפה. שכן דרש ר' תנחומא בר אבא: "...וכן משה בשעה שעשו ישראל אותו מעשה עמד ולמד עליהם זכות ארבעים יום וארבעים לילה ולא נענה, אלא כיון שהזכיר את המתים מיד נענה, שנאמר זכור לאברהם ליצחק ולישראל, מה כתיב- וינחם ה' על הרעה..." (שמות רבה מד: א)

לפי זה, אכן נענה משה, לא משום שנסיונו ללמד זכות עשה רושם, אלא בזכות אבות.

ג. עבודה זרה - "חטא קטן"?

אך גם לפי דיעה זו, אין תמיהתנו מוסרת מעל משה עצמו - כיצד חשב להועיל בלימוד זכות בסגנון האמור?

והנה מצאנו מדרש תמוה עוד יותר, המובא ברש"י (ל"ב, יא):
"למה ה' יחרה אפך בעמך - כלום מתקנא אלא חכם בתכם, גבור בגבור?"

וביתר ביאור:

"אמר, רבון העולם, עשו לך סיוע, ואתה כועס עליהם? העגל הזה שעשו יהיה מסייעך - אתה מזריח את החמה והוא הלבנה, את הכוכבים והוא המזלות, אתה מוריד את הטל והוא משיב רוחות, אתה מוריד גשמים והוא מגדל צמחים. אמר הקב"ה, משה אף אתה טועה כמותם,

והלא אין בו ממש! אמר לו, אם כן למה אתה כועס על בניך, הוי 'למה ה' יחרה אפך בעמך'.
(שמות רבה מג: ז)

והדברים מפליאים, שכן אדרבה - הואיל ואין ממש בעבודה זרה על כן יגדל פשעם של המשתחווים לה, אשר עזבו מקור מים חיים לחצוב להם בורות נשברים!

אולי נאמר שכוונת משה אינה למעט את חטא העם, אלא להעיר על כיצד ייראה כעסו של ה' בעיני עובדי עבודה זרה, כאילו נתקנא בורא העולם ביראתם, ורואה בה יריב ובר-פלוגתא. אם כן, טענתו היא משום חילול השם, ברוח הפסוק "למה יאמרו מצרים לאמר."

אך יותר נראה שכוונת משה היא זאת: שחיתות כל כך נלוזה, בערות כה גדולה, אינה יכולה להיות רצינית. שהעם יאמר "אלה אלהיך ישראל אשר העלון ממצרים" הוא בראש ובראשונה - שטות שאין למטה הימנה. האפשרות לחטוא חטא כזה מעידה על כך שהעם הוא עוד בראשית דרכו, עוד לא התבגר, טרם רכש בשלות והכרה. על כן אין הוא ראוי לעונש.

דברים אלה שופכים אור על נסיונותיו של משה, שכל כך התקשינו בהם, ללמד זכות על העם. אכן מצופה שהעם יגיע לכושר עמידה בפני נסיונות ופיתויים - אבל כבר בשלב זה? הלא זה עתה יצאו ממצרים; האם בין-לילה אמורים הם לקנות חוסן רוחני כזה שיגונן עליהם מפני כל תקלה? לאחר "ילדות" כל כך קשה, דרוש תהליך חינוכי ארוך, עם הרבה הבנה ונכונות לוותר - מצד המחנך.

ד. לימודי זכות על חטא העגל בדברי המפרשים

המפרשים נוקטים בדרך הפוכה מחז"ל בלימוד זכות על חטא העגל. לחז"ל, החטא הוא אוילי עד כדי גיחוך, וחוסר רצינותו היא גם קולתו. הראשונים מלמדים שכוונת עושי העגל, במקורה, היתה לטובה. על ידי העגל ביקשו הם לחזק את קשריהם עם הקב"ה. רצונם היה להשיג מטרה רצויה זו על ידי אמצעי, ובכך טעותם.

ואולם יש להבחין בדברי המפרשים בנימות שונות, בטיבה של הטעות שגרמה לחטא.

הכוזרי (מאמר א, צז), עומד על כך ש"העמים כולם בזמן ההוא היו עובדי תמונות... לא הסכים אז ההמון על שום תורה אם לא נקשרה בדמיונו עם תמונה מוחשת שאפשר לכונן אליה". ולכן גם בני ישראל בהעדרו של משה, "לבסוף הרגישו אחדים מהם צרך לבקש להם נעבד שיוכלו לפנות אליו ככל האומות, אך גם סלא כמו בא-להותו של מוציאם מארץ מצרים, הם בקשו רק כי יהיה אתם תמיד נעבד מוחש אליו יוכלו לרמוז מדי ספרם את נפלאות א-להיהם". לדבריו, העם הרגיש צורך נפשי לחפץ מוחש סביבו יוכלו לרכז את עבודתם לה'.

מאידך, אחרים מבין המפרשים אינם מזהים את הצורך נפשי כמניע, אלא טעות אידיאולוגית: "חשבו שלא יוכל א-לוה לפעול בתחתונים ולא ימשך שפע הית' עלינו אם לא באמצעות הכוכבים אשר חמרם משתתף בין רוח ה' הזך והנקי לחמרנו העכור והגס, ולא יעשה ה' דבר בנו בכבודו ובעצמו מבלי אמצעי, עד שכיוון השם יתברך באומרו ועברתי בארץ מצרים וגו' ודרשו אני ולא מלאך, להעמיק ולחזק בלב ישראל אמונה אחרת נגד מחשבת ואמונת מצרים ואל ישעו בדברי שקר..." (מלאכת מחשבת לרבי משה חפץ)

שתי טעויות שהן אחת - עבודת ה' זקוקה למתווכים. מכיוון אחד, האדם טועה בעצמו, שהוא מצידו אינו מסוגל ליצור קשר עם הקב"ה, ועל כן הוא תר אחרי בעלי כוחות המסוגלים להוריד את הרוחניות לעולם הזה ולהגיש אותו לאדם. ויש גם הטועים מצד מעלה, וטוענים, חלילה, כאילו אין הבורא מסוגל ליצור קשר עם בני אדם השוכנים בעולם הזה, ללא תיווכם של גורמי ביניים.

זו וזו - מובילות לעבודה זרה. שתיהן בבחינת פשע של מיעוט הדמות. הראשונה ממעטת בדמותו של האדם, וכופרת בפוטנציאל הרוחני שלו. ואילו השנייה כופרת בגדולתו של הקב"ה. שכן גם בזאת מתבטאת גדולתו, שלמרות ש"מרום וקדוש אשכנ", עם כל זה "ואת דכא ושפל רוח".

כדי להרשם יש לשלוח בקשה לכתובת

MAJORDOMO@ETZION.ORG.IL

עם התוכן :

. GET YHE-TEST H-SUBSCRIBE

קיימת גם מערכת שיעורים באנגלית. כדי לקבל רשימת השיעורים, יש לשלוח בקשה לכתובת:

LISTPROC@JER1.CO.IL

עם התוכן :

. INFO YHE-ABOUT

בשאלות אפשר לפנות למשרד הישיבה 02-9931-456 ולבקש את משרד האינטרנט, או לכתוב

לכתובת YHE@JER1.CO.IL

כל הזכויות שמורות 1996 ישיבת הר עציון